

De blokken zijn:

Blok 1: Cultuur van Romantiek en Realisme
in de negentiende eeuw

Blok 2: Cultuur van het moderne in de
eerste helft van de twintigste eeuw – I

Blok 3: Cultuur van het moderne in de
eerste helft van de twintigste eeuw – II

Blok 4: Massacultuur in de tweede helft van
de twintigste eeuw

Bij het beantwoorden van de vragen maak
je gebruik van de aangeboden bronnen.
Tevens wordt een beroep gedaan op je
eigen kennis.

In het vragenboekje zie je in de marge bij
elke vraag een lijntje met daaronder
meestal één of meer bronnen die van
speciaal belang zijn bij de vraag. Op de
cd-rom zijn deze bronnen aangegeven met
een groene stip.

In het vragenboekje is een inleiding bij een
vraag cursief gedrukt. Op de cd-rom staat
deze, niet cursief, in het vak direct onder de
vraag.

In het vragenboekje wordt een vetgedrukt
woord uitgelegd in een voetnoot. Op de
cd-rom is zo'n woord blauw en vetgedrukt.

Geef niet meer antwoorden (redenen,
voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.
Als er bijvoorbeeld twee redenen worden
gevraagd en je geeft meer dan twee redenen,
dan worden alleen de eerste twee in de
beoordeling meegeteld.

Cultuur van Romantiek en Realisme in de negentiende eeuw

Dit vragenblok gaat over het romantische, negentiende-eeuwse ballet. Het is toegespitst op het ballet 'Het Zwanenmeer'.

'Ballet is woman', beweerde de twintigste-eeuwse choreograaf George Balanchine. Zonder het bestaan van het negentiende-eeuwse, romantische ballet had hij deze uitspraak waarschijnlijk nooit gedaan. Met deze uitspraak verwijst Balanchine naar ontwikkelingen die de rol van de vrouw in het ballet betreffen.

- 2p 1 Noem twee ontwikkelingen in het negentiende-eeuwse ballet, die de uitspraak van Balanchine verklaren.

---

afb. 1 *Op afbeelding 1 zie je een **lithografie**¹⁾ met een afbeelding van de danseres Carlotta Grisi als Giselle in het gelijknamige ballet waarmee zij in 1843 beroemd werd. Prenten van gevierde ballerina's waren in de negentiende eeuw erg populair.*

Deze reproductietechniek droeg bij aan de sterrenstatus van ballerina's.

- 2p 2 Leg dit uit.

---

afb. 1 *Om de vederlichte kwaliteit van ballerina's extra te benadrukken, werden de danseressen opvallend vaak geïdealiseerd afgebeeld.*

- 2p 3 Beschrijf twee kenmerken van afbeelding 1, waaruit de vederlichte kwaliteit van Grisi blijkt.

---

afb. 1

Afbeelding 1 stelt een scène uit de Romantiek voor.

- 2p 4 Noem twee aspecten waaraan je dat kunt zien. Laat de benadrukking van het vederlichte karakter van Grisi nu buiten beschouwing.

---

tekst 1

Lees tekst 1.

De dichters Mallarmé en Gautier hielden er verschillende opvattingen op na met betrekking tot de betekenis van ballet.

- 1p 5 Leg in eigen woorden uit wat de visie van Gautier inhoudt met betrekking tot de betekenis van ballet.

---

tekst 1

Tijdens de Romantiek golden bepaalde opvattingen over de betekenis van kunst, de rol van de kunstenaar en de wijze waarop kunst beleefd moest worden. Deze opvattingen vind je terug in de denkbeelden van Mallarmé.

- 2p 6 Leg uit dat Mallarmé een typisch romantische visie had op:
– de betekenis van kunst en
– de manier waarop kunst beleefd moet worden.

---

noot 1

steendruk

tekst 2
video 1

Terwijl het romantische ballet aan het einde van de negentiende eeuw in de rest van Europa in verval raakte, behield de kunstvorm in het tsaristische Rusland haar populariteit. Een van de beroemdste laat-romantische, Russische balletten is 'Het Zwanenmeer', op muziek van Peter Tsjaikofski. Aan dit ballet hebben twee choreografen gewerkt, Marius Petipa en Lev Ivanov. Petipa maakte de paleisscènes en Ivanov de zogenaamde zwanenscènes.

Lees tekst 2.

Op videofragment 1 is een deel uit de witte acte van 'Het Zwanenmeer' te zien. Deze versie van 'Het Zwanenmeer' werd in 1988 gemaakt voor Het Nationale Ballet door Rudi van Dantzig en Toer van Schayk. Hierin is gepoogd trouw te zijn aan het negentiende-eeuwse origineel. Videofragment 1 is een liefdesduet van prins Siegfried en Odette.

2p **7** Leg aan de hand van de *expressie* van de dansers en de *bewegingsstijl* uit hoe dit te zien is.

video 1

In videofragment 1 vertolkt Odette duidelijk de belangrijkste rol.

3p **8** Noem drie choreografische middelen waaruit je dit kunt opmaken.

tekst 1
video 1

Volgens Mallarmé drukte het ballet symbolische betekenissen uit.

2p **9** Noem uit videofragment 1 één symbolische betekenis en beschrijf hoe deze betekenis gesymboliseerd wordt.

Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw – I

Dit vragenblok gaat over twee vertegenwoordigers van het expressionisme: de schilder Wassily Kandinsky (1866–1944) en de componist Arnold Schönberg (1874–1951).

tekst 3

Lees ter oriëntatie tekst 3.

Expressionisme was een reactie binnen de kunst zelf, maar ook een gevolg van politieke en maatschappelijke factoren.

2p **10** Leg aan de hand van twee aspecten uit waarom/waardoor het expressionisme is ontstaan.

afb. 2

In de periode 1896–1914 schilderde Kandinsky vaak de figuur van een ruiter. Ook bij het tot stand komen van het ontwerp voor het voorblad van de publicatie 'Der Blaue Reiter', te zien op afbeelding 2, werd gekozen voor een ruiter.

Van origine staat de ruiter symbool voor de strijd tegen het kwaad en voor het voortdurend onderweg zijn.

1p **11** Wat zou de symbolische betekenis van de ruiter in dit geval kunnen zijn?

afb. 3

In het begin van de twintigste eeuw was het weergeven van de zichtbare werkelijkheid voor veel beeldende kunstenaars geen uitgangspunt meer. Ze gingen op zoek naar nieuwe uitdrukkingsmiddelen.

Op afbeelding 3 zie je het werk 'Lyrisches' (1911) van Kandinsky. Ook hier zijn paard en ruiter afgebeeld.

1p **12** Beschrijf hoe Kandinsky in afbeelding 3 de voorstelling geabstraheerd heeft.

Schoolexamen CKV2 havo 2002-II

havovwo.nl

- afb. 4
muziek 1
tekst 4
- Tijdens een concert in 1911 hoorde Kandinsky de 'Drei Klavierstücke opus 11' van Arnold Schönberg. Muziekfragment 1 is het begin van het derde 'Klavierstück'. Direct na het bezoek aan dit concert schilderde hij 'Impression III (Koncert)', te zien op afbeelding 4. Lees tekst 4, beluister muziekfragment 1 en bekijk afbeelding 4.
- 1p 13 Verklaar op grond van wat je hoort in muziekfragment 1 waarom hij op afbeelding 4 de kleur geel zo uitbundig gebruikt.

- afb. 4
- 1p 14 Noem één element in het schilderij op afbeelding 4 waaruit blijkt dat het nog geen volledig abstract werk is.

- afb. 5
- Op afbeelding 5 zie je 'Komposition VI' (1913) van Kandinsky.
- 1p 15 Leg uit waarom 'Komposition VI' expressionistisch kan worden genoemd.

- Zowel Kandinsky als Schönberg braken met oude, gevestigde systemen.
- 1p 16 Noem één vernieuwing die Schönberg in de muziek heeft doorgevoerd.

- Kandinsky schreef het theaterstuk 'Der Gelbe Klang' en Schönberg 'Die Glückliche Hand'. Beiden vonden dat een theaterstuk een 'Gesamtkunstwerk' moest zijn.
- 1p 17 Leg uit wat wordt bedoeld met 'Gesamtkunstwerk'.

- muziek 2
muziek 3
tekst 5
- Lees tekst 5 en beluister de muziekfragmenten 2 en 3, beide uit het expressionistisch theaterstuk 'Die Glückliche Hand'.
In muziekfragment 2 is de man zeer gelukkig omdat de vrouw weer naar hem toekomt. In muziekfragment 3 heeft zij hem definitief verlaten.
De gemoedstoestand van de man is in muziekfragment 2 heel anders dan in muziekfragment 3.
- 2p 18 Hoe is dat verschil in gemoedstoestand tot uitdrukking gebracht? Noem één aspect ten aanzien van de *orkestbegeleiding* en één aspect ten aanzien van de *zang*. Betrek zowel muziekfragment 2 als muziekfragment 3 in je antwoord.

- De personen in 'Die Glückliche Hand' en ook in andere expressionistische theaterstukken uit dezelfde tijd hebben geen eigen namen, maar worden aangeduid met 'man' en 'vrouw'.
- 1p 19 Waarom past het bij expressionistische kunstenaars om hiervoor te kiezen?

- muziek 4
- In muziekfragment 4, eveneens uit 'Die Glückliche Hand', wordt een storm weergegeven. In de partituur schrijft Schönberg: „Tegelijk met het crescendo (luider worden) van de muziek vindt er een lichtcrescendo plaats. Het begint met gewoon rood licht (van boven) dat overgaat in bruin en dan een vuil groen. Dat ontwikkelt zich vervolgens tot een donker blauwgroen, waarop violet volgt. Dit verandert dan in een intens donker rood, dat steeds meer helder en glanzend wordt, tot het bloedrood is. Dan wordt het steeds meer gemixt met oranje en helgeel”. Tegelijkertijd beeldt de man, pantomimisch, een steeds groter wordende vertwijfeling en woede uit.
- In muziekfragment 4 is het doel: uitdrukking van de emoties van de man. Het is geen realistische weergave van een storm.
- 2p 20 Leid deze bedoeling af uit:
– wat in de inleiding tot de vraag staat over het *licht*, en
– wat je *hoort* in de muziek.

Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw – II

Dit vragenblok gaat over Herman Heijermans als toneelschrijver en zijn toneelstuk 'Op Hoop van Zegen'.

tekst 6

Lees ter oriëntatie eerst tekst 6.

Rond 1900 was Heijermans een van de grote vernieuwers van het Europese toneel. Hij vond dat zijn toneelstukken moesten bijdragen tot veranderingen in de maatschappij.

- 2p **21** Noem een manier waarop kunst in het algemeen (dus niet speciaal toneelstukken) een aanzet kan geven tot veranderingen in de maatschappij. Noem daarbij één voorbeeld.

*Heijermans was een aanhanger van het socialisme. Het socialisme streefde onder meer naar 'verheffing van het volk'. Heijermans sloot nadrukkelijk aan bij het volkstheater, de **café-chantants**²⁾ en de revues van zijn tijd. Hij schuwde het grote gebaar niet: ongehuwde zwangere meisjes die op straat worden gezet, meisjes die zich uit liefdesverdriet in het water storten, kleine kinderen die onder armoedige omstandigheden komen te overlijden, enz. Maar er werden ook moppen verteld en liedjes gezongen.*

- 1p **22** Vind je de manier waarop Heijermans toneel maakte in overeenstemming met het ideaal van het socialisme 'om het volk te verheffen'? Beargumenteer je antwoord.

tekst 7

Lees tekst 7.

video 2

In 'Op Hoop van Zegen' laat Heijermans in de persoon van zoon Geert duidelijk zijn socialistische ideeën horen. Op videofragment 2 zie je een scène uit de toneeluitvoering van dit stuk uit 1981: Op de verjaardag van Kniertje komt reder Bos haar huis binnen vlak voor de 'Op Hoop van Zegen' uit zal varen. Hij is woedend omdat hij socialistische liedjes hoorde zingen door Kniertjes zoon Geert. Geert en de reder krijgen een fikse ruzie.

- 2p **23** Wat is de kern van de kritiek die Geert op de reder heeft? Vat van zijn betoog de twee belangrijkste kwesties samen.

video 2

- 1p **24** Wat probeert reder Bos aan Geert duidelijk te maken? Vat de kern van zijn verdediging samen.

video 2

Ondanks zijn socialistische sympathieën heeft Heijermans in zijn stuk ook het standpunt van de kapitalist (reder Bos) verwerkt.

- 1p **25** Beargumenteer waarom Heijermans dat gedaan heeft.

video 2

video 3

In 1986 werd 'Op Hoop van Zegen' verfilmd door Guido Pieters met een cast van toen populaire acteurs, zoals Huub Stapel als Geert, Rijk de Gooyer als reder Bos, Kitty Courbois als Kniertje en Danny de Munk als Barendje.

In videofragment 3 zie je hetzelfde moment in het verhaal als in videofragment 2: de confrontatie van reder Bos met Geert.

Deze confrontatie wordt in de film enigszins anders gepresenteerd dan in het toneelstuk.

- 2p **26** Noem twee verschillen. Neem de film als uitgangspunt.

noot 2

café waar zangers/zangeressen en muzikanten optreden

video 2

video 3

Als je videofragment 2 en 3 met elkaar vergelijkt, zie je naast inhoudelijke verschillen ook grote verschillen in de regie.

- 2p **27** Vergelijk van de toneel- en de filmversie:
– de uitwerking van het karakter van Geert
– de speelstijl in het algemeen.

Van 'Op Hoop van Zegen' zijn verschillende bewerkingen gemaakt waarin de inhoud een ander accent kreeg. Zo is in de verfilming de nadruk gelegd op de corruptie van de machthebbers in plaats van de uitbuiting van de arme vissers. Onlangs nog bewerkte een jeugdtheatergroep het stuk zodanig, dat alleen het verhaal van Barendje overbleef, die door volwassenen gedwongen wordt dingen te doen die hij eigenlijk niet durft.

Sommige toneelschrijvers hebben wettelijk geregeld dat hun stukken alleen in de oorspronkelijke vorm gespeeld mogen worden.

- 1p **28** Vind je het verstandig als een auteur zijn stuk beschermt tegen bewerking ervan? Beargumenteer je antwoord.

---

tekst 8

Lees tekst 8.

Hoewel Heijermans in binnen- en buitenland met zijn drama's volle zalen trok, bleven de critici vaak zuinig in hun waardering. Er wordt wel beweerd dat Heijermans zijn stukken daarom meestal op de avond vóór Kerstmis in première liet gaan, zodat het enige dagen zou duren voor de eerste recensies in de kranten verschenen. Hij rekende erop dat de mondelinge reclame intussen haar werk zou hebben gedaan.

- 2p **29** Wat zou de oorzaak kunnen zijn van het vaak grote verschil tussen de meningen van recensenten en die van het publiek? Licht je antwoord toe.

Ook in deze tijd wordt 'Op Hoop van Zegen' nog herhaaldelijk opgevoerd. Zowel in Nederland als in het buitenland, in New York, Tokio, Parijs, Berlijn en Moskou (daar alleen al 800 maal) kwam het stuk ten tonele, zodat het totaal aantal opvoeringen zeker de 4000 overschrijft. In Nederland werd het stuk drie maal verfilmd, in 1919, 1933 en 1986.

- 2p **30** Geef twee verklaringen voor de wereldwijde populariteit van 'Op Hoop van Zegen'.

Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw

Dit vragenblok gaat over massacultuur, waarbij de kunst van Mariko Mori centraal staat.

---

afb. 6

tekst 9

Lees tekst 9.

Op afbeelding 6 zie je 'Pure Land', een werk van Mariko Mori, dat deel uitmaakt van een serie van vier werken die met de computer gemanipuleerd zijn, getiteld 'Esoteric Cosmos' uit 1996–1998. Daarin wordt gebruik gemaakt van foto's van bestaande landschappen. Hierin heeft Mariko Mori zichzelf met behulp van computertechnieken de rol van de zwevende godin gegeven.

In tekst 9 staat dat zij zich vooral richt op het samenvoegen van tegenstellingen zoals:

- natuur en cultuur
- religie en wetenschap/techniek
- verleden en toekomst

- 1p **31** Beschrijf voor één van deze tegenstellingen hoe deze tot uiting komt in het werk op afbeelding 6.

Schoolexamen CKV2 havo 2002-II

havovwo.nl

---

afb. 6

tekst 10

In tekst 10 is sprake van 'schilderen' met de computer.

- 1p **32** Verklaar aan de hand van afbeelding 6 waarom de term 'schilderen' in dit verband op zijn plaats is.

tekst 10

In tekst 10 wordt opgemerkt dat fotografie 'objectief' zou zijn.

- 2p **33** Leg uit waarom de fotografie 'objectief' wordt genoemd.

afb. 7

tekst 11

Op afbeelding 7 zie je een werk van Mariko Mori getiteld 'Birth of a Star' uit 1995.

*Hiervoor heeft zij, als een soort popster uitgedost, van zichzelf een levensgroot **hologram**³⁾ laten maken en dat in een lichtbak geplaatst. Daarbij wordt een door haarzelf gezongen popliedje ten gehore gebracht.*

Mariko Mori geeft in dit werk commentaar op de manier waarop popsterren 'gemaakt' worden; lees hiertoe tekst 11.

Mariko Mori verschijnt in het werk op afbeelding 7 als een 'virtuele' popster.

- 1p **34** Leg in dit verband de term 'virtueel' uit.

afb. 7

- 1p **35** Noem één reden waarom 'Birth of a Star' past binnen de massacultuur.

In de massacultuur spelen de massamedia een belangrijke rol.

- 2p **36** Leg dit uit aan de hand van twee aspecten.

afb. 8

Op afbeelding 8 zie je 'Portrait of Birth of a Star' van Mariko Mori uit 1995. Dit is een tweedimensionale foto van de levensgrote persoon in 'Birth of a star'.

Hoewel dit werk aansluit op de massacultuur is het toch ook aan te merken als een kunstwerk dat past binnen de context van een museum.

- 1p **37** Leg uit waarom het werk op afbeelding 8 opgevat kan worden als kunstwerk.

afb. 9

Op afbeelding 9 zie je het fotowerk van een performance van Mariko Mori uit 1995 getiteld 'Teaceremony III'.

Door thee te serveren aan voorbijgangers verwijst zij naar de eeuwenoude Japanse traditie van de thee ceremonie.

- 2p **38** Geef aan welk aspect van de hedendaagse Japanse cultuur zij in dit werk eveneens verbeeldt en leg uit op welke manier zij dit doet.

Mariko Mori wordt onder andere gesponsord door cosmeticahuizen, internetbedrijven en elektronicaconcerns.

- 2p **39** Geef twee redenen waarom deze bedrijven het werk van Mariko Mori sponsoren.

noot 3

driedimensionaal beeld dat tweedimensionaal is opgeslagen

afb. 6

tekst 9

Er wordt wel gezegd dat aan de postmodernistische kunst geen grote ideologieën meer ten grondslag liggen en dat kunstenaars niet meer geloven dat zij kunnen bijdragen aan maatschappelijke vooruitgang. Mariko Mori daarentegen beoogt in haar werk een utopische wereld weer te geven. Zij zegt hierover onder meer: „Het streven om een utopische ruimte of een ideale ruimte te creëren maakt deel uit van de beschavingsgeschiedenis. (...) Vanaf het eerste begin heeft iedere beschaving, Oosters of Westers, gedroomd van de ideale plaats van Schoonheid en Zuiverheid, een imaginaire ruimte die een niet-plaats is en een gelukkige plaats. In zowel de Westerse als de Oosterse beschaving is het verlangen naar perfectie altijd geassocieerd geweest met utopische aspiraties en droom-visioenen. (...) De ontwikkeling van de technologie lijkt verbonden te zijn met het verlangen om menselijke utopieën mogelijk te maken.”

1p 40 Geef aan waarom het werk van Mariko Mori utopisch van karakter genoemd kan worden.